

VIA
BERLIN

Via Berlin,
Universiteit van Amsterdam
& Oerol presenteren

ACTS OF CITIZENSHIP

Geschreven door
Matthijs Roodijn,
Dagmar Slagmolen,
Debby Gerritsen en
Gijs Schumacher.

muziektheater met uniek
sociaalwetenschappelijk
veldexperiment

— juni 2022

Berlage Saxophone Quartet
Hot Politics Lab

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	P.6
HOOFDSTUK 1 Synopsis	P.10
HOOFDSTUK 2 Aanleiding samenwerking	P.13
HOOFDSTUK 3 De oorspronkelijke drie initiatiefnemers	P.17
HOOFDSTUK 4 Inleiding onderzoek	P.20
HOOFDSTUK 5 De verhalen	P.23
HOOFDSTUK 6 Onderzoek op Oerol	P.25
HOOFDSTUK 7 Het theaterexperiment	P.27
HOOFDSTUK 8 Replicatiestudie	P.36
HOOFDSTUK 9 Resultaten	P.37
HOOFDSTUK 10 Posttheater	P.49
HOOFDSTUK 11 Conclusie en discussie	P.53

‘What we will be looking at here is not the staging of law in theatre, but the idea of international law unfolding similarly to a drama, enacted by actors on a stage, supplemented by audio and visual effects.

[...] Law is a language, and as such, it conveys stories. It is intrinsically linked to rhetoric, lives through symbols and myths, and goes beyond a reflection of reality. A story told is reality constructed.’

– White 1981

VOORWOORD

Als onze regering militairen stuurt naar Mali, Afghanistan, Srebrenica of Irak, moeten we ons dan persoonlijk schuldig voelen als er slachtoffers vallen? Die vraag houdt Via Berlin bezig sinds de omstreden uitspraak in de rechtszaak van de Moeders van Srebrenica tegen de Nederlandse staat. De beste vriendin van artistiek leider Dagmar Slagmolen groeide op tijdens de Balkanoorlog en vraagt zich af: “Wat kwamen jullie daar doen als jullie niemand werkelijk mochten beschermen?”

Waarom wilden jullie zo graag helpen, en daarna vergeten?” De afgelopen jaren wierp Via Berlin in haar muziektheatervoorstellingen licht op de onzichtbare slachtoffers van financieel lucratieve, verstikkende maatschappelijke systemen (kleding, mensenhandel). In Acts of Citizenship stellen wij de paradox centraal tussen het toenemend verlangen naar, en de waardering voor een krachtige ‘natiestaat’, tegenover de ambivalente verhouding van burgers tot het instituut dat namens hen op het mondiale toneel opereert.

We zoomen in op het dilemma ‘te helpen of niet te helpen’, ‘wel of niet in te grijpen’ en op de vraag of tussenkomen de situatie altijd beter maakt.

Het is interessant om te onderzoeken hoe die tussenkomsten heel vaak, in hoofde van de tussenkomer, gekwalificeerd worden als ‘het goede doen’, vaak ingegeven door onze goede intenties, onze medemenselijkheid. Maar zo’n tussenkomst of goede daad staat natuurlijk niet alleen. Er is altijd een sociaal en politiek speelveld waarbinnen deze ‘goede daad’ zich ontvouwt en er is altijd een tegenpartij die de daad al dan niet passief ondergaat of er de effecten van ondervindt. Het raam van waaruit wij de gevolgen van onze eigen daden kunnen overzien is beperkt. Daarbuiten zijn er nog veel meer dimensies, zowel op microniveau als op macroniveau, waar andere

regels en normen en waarden heersen, die de goede daad kunnen doen omslaan tot iets wat niet bedoeld was. Humanitaire missies, tussenkomsten in internationale conflicten of crises; het is wat wij mensen, bij monde van onze overheden, doen. Met Acts of Citizenship leggen we de focus op dat mechanisme van ingrijpen, tussenkomen om de situatie beter te maken of te laten de-escaleren en stellen we het werkelijk goede achter goed bedoelde goede daden ter discussie.

Door vertaling naar persoonlijke realiteiten vanuit verschillende perspectieven, door in te zoomen naar micro- én macroniveau, creëren wij inzicht in de complexiteit, begrip voor tegenovergestelde standpunten en bewustzijn van onze positie als Nederlandse burgers ten aanzien van het instituut dat namens ons op het mondiale toneel opereert: de Nederlandse staat.

Voor veel mensen zijn vredesmissies en internationale conflicten te ver van hun bed, waardoor zij er niet of nauwelijks werkelijk wakker van liggen. Maar wat nu wanneer een conflict zich aan onze eigen landsgrenzen ontwikkelt? Wanneer niet enkel 'onze' militairen, maar ook eigen burgers zich in het conflict gaan mengen? In Acts of Citizenship nemen wij een zeer reëel voorschot op een mogelijk toekomstig conflict aan onze eigen landsgrens. Met het begin van de oorlog in Oekraïne slechts krap vier maanden voor aanvang van de draaiperiode van dit project, is dit scenario helaas voor velen al veel reëler geworden.

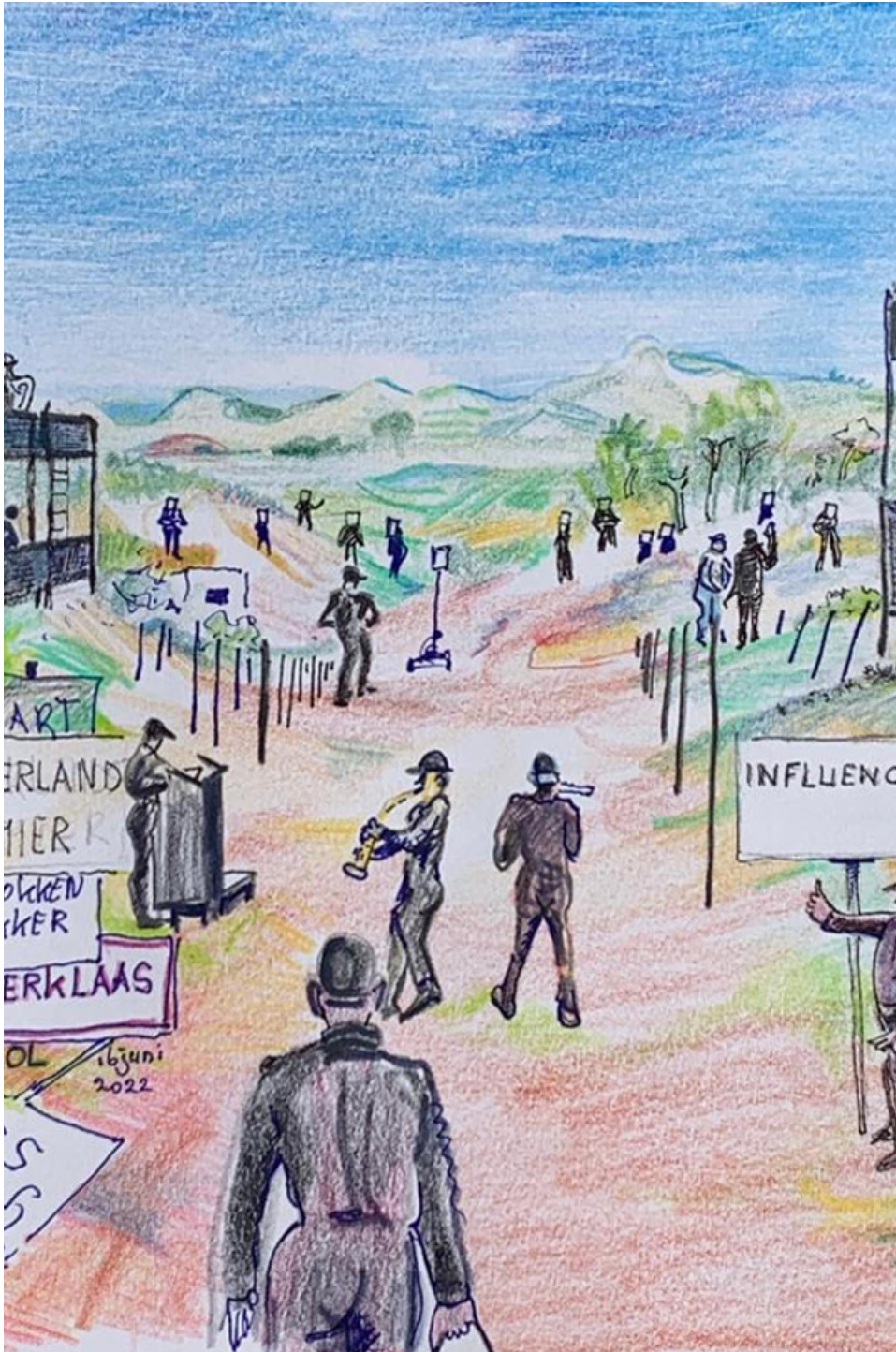
Met alle opgedane ervaring onder andere na het drama in Srebrenica, hopelijk uit schuld en schaamte wijzer geworden, proberen wij ons voor te bereiden op de best mogelijke reactie voor zo'n mogelijk conflict in de (nabije) toekomst nog dichterbij aan onze landsgrenzen.

Wij voeren alle lagen met de beste intenties op: van dorpsbewoners, grenswachters en hulpverleners tot aan politici, de premier en VN-medewerkers. Vervolgens tonen wij wat er gebeurt wanneer goedbedoelde daden slecht uitpakken. Wanneer ze een effect hebben dat niet voorzien was. Wanneer

ze een reeks van gebeurtenissen in gang zetten die meer kwaad doet dan goed. En stellen dan gezamenlijk de vraag ter discussie of het wellicht soms niet beter is om niet te interverneren, om zaken op hun beloop te laten. Of riskeren we dan dat we als passieve omstander aan schuldig verzuim doen?

'Via Berlin heeft al jaren een goed oog voor dilemma's rond thema's als dreiging, oorlog, autonomie en vrijheid en wat die voor een individueel mens betekenen.'

– Parool

HOOFDSTUK 1

SYNOPSIS

Via Berlin presenteert in coproductie met het Berlage Saxophone Quartet, de Universiteit van Amsterdam en Oerol deze grote muziektheatervoorstelling met uniek sociaalwetenschappelijk onderzoek.

Synopsis

In België is al decennia sprake van oplopende spanning tussen de twee grootste taalgroepen. Anno nu gelooft 56 procent van de Belgen dat het in de toekomst niet mogelijk is het ooit een-gemaakte land bij elkaar te houden. Een kwart van de Belgen is zelfs al voor splitsing. Volgens onze Vlaams-Marokkaanse scenarioschrijfster en juriste Rachida Lamrabet zouden de Belgische verkiezingen in 2024 zich wel eens volledig rondom deze scheuring kunnen afspelen.

Via Berlin neemt je met Acts of Citizenship mee de toekomst in. Stel je voor dat een meerderheid van de Vlamingen er bij de volgende verkiezingen voor kiest om via een referendum zich af te splitsen van Wallonië en een nieuwe staat te stichten, een onafhankelijk Vlaanderen. En stel je dan voor dat een steeds groter wordende groep niet-etnische Vlamingen zich verzamelt aan onze landsgrens, omdat er door nieuwe regelgeving geen plek meer voor hen is in deze nieuwe staat.

Er is veel discussie over ons vluchtelingenbeleid en met de dag wordt het vraagstuk prangender en de crisis groter. Waarom mag de één wel naar binnen en de ander niet? Goedbedoelde daden kunnen een effect hebben dat totaal niet voorzien was. Maar moet je dan passief aan de zijlijn blijven staan en wachten op beslissingen van hogerhand? Wanneer moet je het heft in eigen hand nemen?

Op Oerol onderwerpen we je aan een officieel onderzoek door wetenschappers van de Universiteit van Amsterdam, terwijl je een route dwars door de duinen en het bos van West-Terschelling loopt. Eenmaal boven vermengen ontroerende klassieke klanken van vier saxofoons zich met stuwende live-electronics en scherpe teksten tot een gelaagde voorstelling over het gevaar van goedbedoelde daden.

Dat we een nog niet bestaand, maar dreigend conflict als uitgangspunt hebben genomen heeft verschillende redenen.

Geen vooringenomenheid

Wanneer we een bestaand conflict als uitgangspunt nemen, dan is de kans groot dat het publiek op basis van media-uitingen en kennis hierover, vooringenomen is. We willen het publiek juist confronteren met een nieuwe situatie. Hierdoor zijn we in staat te onderzoeken wat het effect is van media en theater op hoe empathievol zij de situatie benaderen, op welke wijze hun meningsvorming tot stand komt en hoe hun gedrag te manipuleren is.

Dichtbij en reëel

Om ervoor te zorgen dat het publiek zich het conflict goed kan inbeelden en er direct gevoelens bij heeft, wilden we een zo realistisch mogelijk toekomstig conflict dicht bij huis creëren. Mede omdat de dreiging van een conflict rondom de splitsing van Vlaanderen en Wallonië volgens sommigen reëel is en de ingewikkelde betrokkenheid van Nederland hierbij om verschillende redenen hoogstwaarschijnlijk, hebben we gekozen om deze situatie als uitgangspunt te nemen.

Een van de drie tekstschrijvers, de Vlaamse schrijver en juriste Rachida Lamrabet, is ervan overtuigd dat dit een voorschot op de werkelijke toekomst is: “Het conflict dat wij aangrijpen is voor België een realistisch toekomstbeeld en broeit daar enorm.” Rachida is zelfs bang dat de Belgische verkiezingen zich in 2024 weleens volledig rondom dit conflict kunnen afspelen. Volgens een peiling van september 2020 is een kwart van de Belgen voor splitsing en gelooft 56 procent van de

bevraagden dat het in de toekomst niet mogelijk zal zijn het eengemaakte land te behouden.

‘Via Berlin zet de zaken virtuoos op scherp.’

– Leeuwarder Courant

Denkoefening en voorschot

We hebben onze keuze voor het dreigende conflict in België niet lichtzinnig genomen. We beseffen dat dit voor velen gevoelig ligt. Onze keuze is ook legitiem, omdat we ervan overtuigd zijn dat het juist zinvol is om hier een voorschot op te nemen. Door onszelf op voorhand de juiste vragen te stellen. Als denkoefening, ter ontwikkeling van handelingsperspectieven en mogelijk zelfs ook ter voorkoming. En dat geldt breder dan alleen voor een mogelijk toekomstig conflict in België.

Voor de opzet van het conflict, de totstandkoming van de voorstelling en de reactievorming van de verschillende personages baseren we ons vanzelfsprekend op de ervaringen met verstreken en actuele conflicten waar Nederland bij betrokken was of is. Deelonderwerpen die aan de orde komen zijn: integriteit en de rol van de media, manipulatie van informatie, grensbewaking en pushbacks, politieke besluitvorming en democratische processen, humanitaire hulp et cetera.

Het doel is lering trekken uit het verleden, bewustwording stimuleren en het publieke debat over wel of niet ingrijpen of hulpbieden, en zo ja hoe dan, aanzwengelen. Zodat er een bredere tolerantie ontstaat voor hoe verschillende (goede) intenties naast elkaar kunnen bestaan, zodat er ruimte komt om lastige vragen te stellen (is ingrijpen altijd goed, of kun je je soms beter afzijdig houden?) en zodat er consensus ontstaat over hoe wij als Nederlandse staat in de toekomst met internationale conflicten willen omgaan.

HOOFDSTUK 2

AANLEIDING SAMENWERKING VIA BERLIN EN UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Hoe is deze samenwerking tot stand gekomen?

In 2018 begon de samenwerking tussen Via Berlin en de Universiteit van Amsterdam. Zo'n tachtig studenten van de opleiding Interdisciplinaire Sociale Wetenschap (ISW) werkten toen tijdens hun practicummaand aan opdrachten die gekoppeld waren aan de Via Berlin-voorstelling Instant Love. Deze pilot is uitgegroeid tot een langdurige samenwerking waarin elke januari ongeveer driehonderd studenten een maand lang vooronderzoek doen naar thema's die Via Berlin aandraagt. De uitkomsten gebruikt Via Berlin bij het ontwikkelen van nieuwe voorstellingen en het ontwikkelen van verdiepende contextprogrammering om haar voorstellingen heen.

In 2020 ontstond de vraag: kunnen we wetenschappelijk onderzoek ook integreren in een voorstelling van Via Berlin?

De maatschappelijke thema's die centraal staan in de voorstellingen van Via Berlin worden namelijk ook onderzocht door wetenschappers. Het Hot Politics Lab van de Universiteit van Amsterdam werd benaderd, omdat het thema van de voorstelling Acts of Citizenship paste bij het onderzoeksveld van deze onderzoeksgroep. En zo verbonden zowel wetenschappers van ISW (onder leiding van Debby Gerritsen) als wetenschappers van het Hot Politics Lab (onder leiding van Matthijs Rooduijn) zich aan dit project.

De aanleiding voor het gezamenlijke onderzoek is dat we in onze huidige samenleving een toenemende polarisatie en daarmee samenhangend een empathisch tekort ervaren. De vragen die al snel op tafel lagen waren:

- Wanneer voel je empathie voor een ander?
- Ervaren we deze gevoelens van empathie meer voor mensen van de ene groep en minder voor mensen van de andere groep?
- En kunnen deze gevoelens veranderen wanneer we dagelijks verhalen horen over intolerantie?
- Kunnen andere boodschappen over tolerantie of empathie zorgen voor warmere gevoelens ten opzichte van anderen?

Deze vragen waren het startpunt voor zowel de voorstelling als het onderzoek.

Waarom is het waardevol om samen te werken?

De voorstelling en het onderzoek zijn in symbiose tot stand gekomen, waarbij zij elkaar steeds inspireerden, maar ook uitdaagden. Muziektheater heeft een andere cultuur en manier van doen dan de wetenschap. De samenwerking is voor beide partijen waardevol: wetenschappelijke experimenten spelen

zich vaak af in een gecontroleerde omgeving, waarbij het onmogelijk is om deelnemers aan onderzoek helemaal onder te dompelen in een situatie die de werkelijkheid weerspiegelt. Theater draagt bij aan een immersieve onderzoekssetting, die lastig na te bootsen is in een laboratorium.

Ook bood deze samenwerking de unieke kans om op grote schaal data te verzamelen bij theaterpubliek, een doelgroep die niet vaak is onderzocht. Door de gesprekken na de voorstelling ontstond verder de mogelijkheid om het publiek te vertellen over wetenschappelijk onderzoek en de resultaten. Op deze manier hopen we wetenschappelijk onderzoek toegankelijker te maken.

Voor de kunst is het een verrijking om de thema's die wij aanklaarten ook te kunnen staven door middel van wetenschap. Daarnaast laat deze samenwerking zien wat de werkelijke kracht en noodzaak zijn van kunst. Kunst traint mensen om zich in te leven in andere perspectieven en flexibeler te leren schakelen tussen die perspectieven. Met deze samenwerking kunnen we letterlijk meten hoe snel mensen te beïnvloeden zijn door het horen van verhalen.

Wij geloven dat de driehoek kunst-maatschappij-wetenschap een veel breder gedragen verbond zou moeten vormen. Hoe urgenter de boodschap achter een onderzoek en/of een uitvinding, hoe belangrijker het immers is om te weten hoe je het juiste verhaal bij een zo breed mogelijk publiek aan moet laten slaan. En hoe meer men meet wat de invloed van kunst-ondompeling is, hoe meer men kunst hopelijk weer gaat waarderen en zien als een uitstekend middel om begrip en empathie op te wekken en polarisatie tegen te gaan.

Paul van Tongeren, Denker des Vaderlands tot april 2023:

'Samenwerking tussen kunst en wetenschap is volgens mij van het grootste belang. Het is eigenlijk een schandaal dat in Nederland (anders dan in veel andere landen) de kunstopleidingen niet geïntegreerd zijn in de universiteiten. Alleen al de aanwezigheid op universiteiten van conservatoria, theateropleidingen en opleidingen voor beeldende kunst zou voor de ontwikkeling van beide van grote betekenis zijn. De belangrijkste reden daarvoor is dat de kunsten het domein bij uitstek zijn voor het experiment. In de kunsten worden – als het goed is – nieuwe werelden ontdekt, nieuwe perspectieven geopend, bestaande kaders doorbroken.

Vergeleken bij de kunsten zijn de wetenschappen (mede door het systeem van beoordeling van wetenschappers) conservatief. Ook dat heeft zijn functie, maar mag niet het alleen heersende zijn. De kunsten kunnen hun voordeel doen met de aanwezigheid van en interactie met een kritisch publiek en de wetenschappen kunnen hun voordeel doen met de confrontatie met een kaderdoorbrekend experiment. Daarom is het belangrijk dat de kunsten zichzelf niet enkel opvatten als vertolkers van wat al bekend is, maar hun vrije ruimte, zoals hier is gebeurd, maximaal gebruiken om te exploreren.'

HOOFDSTUK 3

DE OORSPRONKELIJKE DRIE INITIATIEFNUMERS

Dagmar Slagmolen
 Artistiek leider,
 muziektheatergezelschap
 Via Berlin

Debby Gerritsen
 Docent ISW,
 Universiteit van Amsterdam

Matthijs Rooduijn
 Wetenschapper Hot
 Politics Lab, Universiteit
 van Amsterdam

Met wie hebben we dit project uitgevoerd?

Voor dit theater- en onderzoeksproject zijn twee werelden samengekomen tijdens het openluchttheaterfestival Oerol op Terschelling in juni 2022. Drie tekstschrijvers, vijf musici, zes technici, vier ontwerpers met stagiairs, vier acteurs, één nieuwslezer, één zakelijk leider, één fondsaanvrager, twee marketeers en vier mensen op productie, allemaal namens Via Berlin, werkten samen met acht onderzoekers, twee docenten en 40 studenten van de opleidingen sociologie en politicologie van de Universiteit van Amsterdam. Deze werelden raakten met elkaar verstrengeld op verschillende manieren. Zo hielp de Via Berlin-crew bijvoorbeeld met het design en de productie van de veldlogistiek en werden studenten en onderzoekers onderdeel van een grote 45 minuten durende choreografie in de voorstelling. Ook werden de teksten in het onderzoek zeer nauw afgestemd met de teksten voor in de voorstelling.

Deze publicatie neemt u mee in de opzet van het onderzoek, de belangrijkste uitkomsten en implicaties. Verschillende gasten zijn uitgenodigd in nagesprekken tijdens de theatertour van Acts of Citizenship.

Anoeshka Gehring

Antropoloog en gepromoveerd bij het Centrum voor Migratierecht van de Radboud Universiteit in Nijmegen en regiomanager bij VluchtelingenWerk Nederland. In deze laatste functie heeft Anoeshka dagelijks te maken met Nederlands asielbeleid en maakt ze van dichtbij mee wat mensen doormaken die wel en geen verblijfsvergunning hebben gekregen.

“Ik ben erg onder de indruk van de voorstelling. Hoewel de situatie in het theater fictief is, zitten we ook echt in deze situatie. De Europese grenzen zijn de dodelijkste ter wereld. Ons asielbeleid, van zowel de Europese Unie als Nederland zelf, zorgt ervoor dat aan de buitengrenzen van de EU mensen worden opgedreven en sterven. In Nederland komen vluchtelingen in een asielsysteem dat in de basis restrictief is. Een vluchteling dient bijvoorbeeld zelf aannemelijk maken dat hij of zij gevaar loopt in het land van herkomst. Dit is in de praktijk soms heel lastig, omdat benodigde ‘objectieve’ documenten simpelweg niet of niet meer in bezit zijn van de vluchteling.

Ik ga graag uit van integratie als een proces van wederkerigheid. Het is een wederzijdse kennismaking. Daarnaast moeten we ons heel bewust zijn van hoe we praten over vluchtelingen. Is dat vanuit wij-zij-denken of vanuit een inclusieve gedachte? De voorstelling en het onderzoek van de Universiteit van Amsterdam laten zien hoe pijnlijk makkelijk stereotypes en beeldvorming mensen beïnvloeden. Het is heel belangrijk dat we die beeldvorming kritisch bevragen. Denk bijvoorbeeld aan het spreken in termen van een ‘stroom’ of ‘golf’ vluchtelingen. We hebben het over mensen, niet over disruptieve natuurkrachten. Angst voor de ander is vaak ingebeeld. We moeten onszelf blijven trainen om de mens achter de berichtgeving te zien. En kunst kan daar een belangrijke bijdrage aan leveren.”

HOOFDSTUK 4

INLEIDING ONDERZOEK

Er bestaan grote zorgen over toenemende polarisatie. Denk aan de spanningen als gevolg van de coronacrisis, de gebeurtenissen rondom de toeslagenaffaire of de conflicten in het kader van de stikstofcrisis. Er wordt in de media dan ook veelvuldig gesproken en geschreven over maatschappelijke scheidslijnen. Denk aan de zogenaamde ‘kloven’ tussen burger en politiek, stad en platteland, ‘hogeropgeleiden’ en ‘lageropgeleiden’, en klimaatsceptici en klimaatdrammers.

En inderdaad: onderzoek na onderzoek wijst uit dat groepen tegenover elkaar staan. Er bestaan veel vooroordelen over en weer. Over mensen met andere meningen, andere politieke voorkeuren of andere lichamelijke kenmerken. Het thema dat al decennialang de hevigste discussies oproept, is immigratie. En dit onderwerp heeft allesbehalve aan belang ingeboet. Op zowel nationaal als Europees niveau wordt veelvuldig gediscussieerd over de opvang van vluchtelingen. In deze discussies spelen vooroordelen een belangrijke rol, met name als het gaat om vluchtelingen van niet-westerse komaf.

Onze kernvraag is deze: (hoe) kunnen dit soort vooroordelen teruggedrongen worden?

Uit een recent overzicht van studies naar het terugdringen van vooroordelen wordt één vorm van interventies uitgelicht die veelbelovend lijkt, maar nog weinig onderzocht is: mensen onderdompelen in kunst en positieve verhalen vertellen over andere groepen.

Eerste resultaten in dit onderzoeksveld laten zien dat het lezen van boeken, kijken naar films en ervaren van muziektheater kunnen bijdragen aan een minder gepolariseerde wereld. Mensen die helemaal worden geabsorbeerd in een bepaald verhaal kunnen sterke emoties ervaren en zelfs van mening veranderen, ondanks dat ze beseffen dat het verhaal niet 'echt' is.

Toch weten we nog maar relatief weinig over de effectiviteit van dit soort kunstinterventies. De meeste onderzoeken werken namelijk met zeer kleine groepen en heel specifieke deelnemers (studenten). Bovendien zijn dit soort studies meestal gebaseerd op boeken, films of andere kunstuitingen. Het samenwerkingsverband van Via Berlin en de Universiteit van Amsterdam biedt een unieke mogelijkheid om het onderzoek naar 'kunstonderdompeling' en de effecten op vooroordelen een stap verder te brengen. Door de handen ineen te slaan en de methodologische zorgvuldigheid uit de wetenschap te combineren met de open creativiteit van kunstenaars, hebben we een uniek theaterexperiment gecreëerd waarin we onderzoeken welke verhalen mensen positiever (en negatiever) kunnen maken.

In ons onderzoek kijken wij naar de mogelijke effecten van verschillende soorten verhalen en de rol die muziektheater kan spelen. Ook verkennen we de emoties die 'kunstonderdompeling' kan oproepen.

De filosoof Martha Nussbaum stelt in haar boek *Politieke emoties* dat levendige verhalen onze 'kringen van bekommernis' kunnen uitbreiden. Hierdoor kunnen groepen die eerder als paria werden gezien weer in de 'ingroup' worden opgenomen. "Het kijken naar tragedies [...] kan dus een krachtige bijdrage leveren aan de beëindiging van segmentatie in de samenleving." (p. 257)

In het klassieke Athene speelde theater een belangrijke rol bij opvoeding en burgerschapsvorming. Het zou geen gek idee zijn om deze tegenwoordig vaak vergeten rol van theater meer te benadrukken. De meeste mensen weten dat in geen enkel ander systeem dan het democratische de kunst in alle vrijheid kan bloeien. Er komt steeds meer bewijs dat het omgekeerde ook geldt: een bloeiende kunstsector is van onschatbare waarde voor de gezondheid van de democratie.

HOOFDSTUK 5

DE VERHALEN

We hebben deelnemers aan ons onderzoek in verschillende verhalen ondergedompeld. **Het eerste verhaal** is een ‘empathie-naar-buiten-verhaal’. Er zou sprake zijn van een ‘empathisch tekort’ in onze samenleving. Door mensen zich te laten inleven in de situatie van anderen zouden vooroordelen verkleind kunnen worden. Dit klinkt mooi, maar er zit een addertje onder het gras. Onderzoek wijst namelijk uit dat mensen vooral geneigd zijn om empathie te voelen met mensen uit de eigen groep (ook wel ingroup genoemd). Het zou veel lastiger zijn om empathie te creëren met andere groepen (ook wel outgroups genoemd).

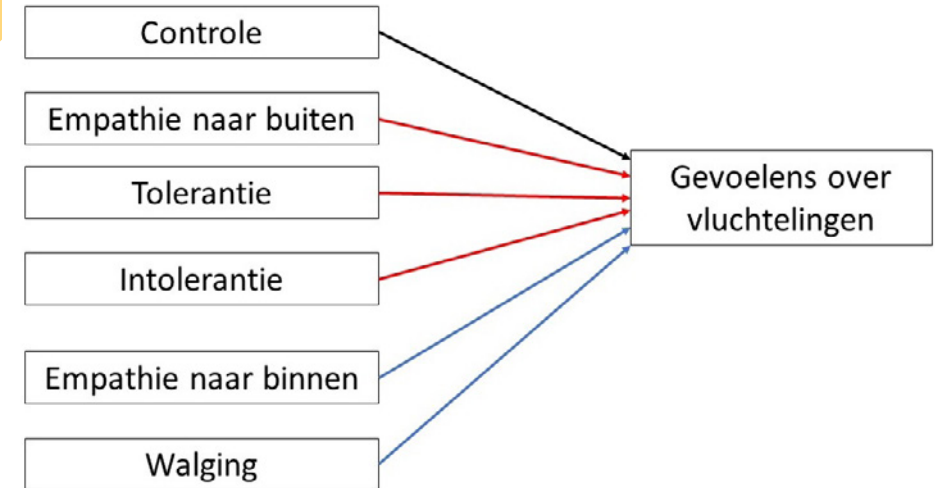
Misschien is het daarom verstandiger een ander verhaal te vertellen. ‘Empathieverhalen’ zoomen in op een bepaald individu of een bepaalde groep en proberen een emotionele band met die groep tot stand te brengen. Maar wat gebeurt er als je niet inzoomt op een bepaalde groep, maar juist uitzoomt, en het belang van diversiteit centraal stelt? Als je een verhaal vertelt van tolerantie, waarin je geen emotionele band met een bepaald individu of een bepaalde groep probeert op te roepen, maar in plaats daarvan naar de samenleving in zijn geheel kijkt en benadrukt dat het belangrijk is dat verschillende groepen elkaar respecteren en waarderen? **Het tweede verhaal** dat we hebben onderzocht is een dergelijk tolerantieverhaal.

We hebben ook gekeken naar verhalen die niet zijn ontworpen om vooroordelen te *temperen*, maar juist te *versterken*. **Het derde verhaal** dat we bestudeerd hebben is een intolerantieverhaal. In dit verhaal worden groepen juist tegen elkaar opgezet. Omdat een dergelijke boodschap lijnrecht ingaat tegen de opvattingen van veel mensen, verwachtten we dat het eerder tot positievere dan negatievere gevoelens tegenover outgroups zal leiden.

Wat voor verhalen kunnen dan wél tot een versterking van vooroordelen leiden?

Wij verwachtten dat een wat subtieler ‘empathie-naar-binnen-verhaal’ dit kan bewerkstelligen. Een dergelijk verhaal probeert net als het empathie-naar-buiten-verhaal empathie met een bepaalde groep mensen op te roepen. Het grote verschil is echter dat de empathie hier niet op *de outgroup*, maar op *de ingroup* gericht is. Uit onderzoek blijkt namelijk dat meer empathie met *de ingroup* juist kan leiden tot negatieve gevoelens tegenover *outgroups*.

Tot slot hebben we onderzocht wat het effect is van een verhaal dat walging oproept, omdat eerder onderzoek laat zien dat walging de vijandigheid richting andere groepen kan vergroten. Figuur 1 laat zien wat onze belangrijkste verwachtingen waren.

Figuur 1: Verwachtingen (rood = warmer/positiever, blauw = kouder/negatiever, zwart = geen effect).

Figuur 1 laat zien wat onze belangrijkste verwachtingen waren. Daarnaast verwachtten we dat de onderdompeling in dit soort verhalen sterke emoties zou oproepen.

HOOFDSTUK 6

ONDERZOEK OP OEROL

Ons onderzoek vond plaats op Oerol, een cultureel festival op het Waddeneiland Terschelling. Tussen 9 en 18 juni 2022 deden ongeveer 3.500 bezoekers aan ons theaterexperiment mee.

De kern van ons theaterexperiment was een narratieve bubbel waarin we mensen onderdompelden. Die bubbel was een fictief, doch mogelijk verhaal over België en de eventuele gevolgen voor Nederland. Deelnemers lazen en hoorden nieuwsberichten over een coup bij onze zuiderburen, waarbij de Vlaamse regering een onafhankelijk Vlaanderen uitriep. Mede als gevolg daarvan vielen extreemrechtse organisaties niet-westerse Vlamingen aan. De autoriteiten grepen niet in. Het gevolg: niet-westerse Vlamingen zochten massaal hun toevlucht in Nederland.

De spanningen in België zijn groot, en vanuit landen als de Verenigde Staten (en inmiddels ook Duitsland) weten we dat er gewapende groepen bestaan die ernaar streven de democratische rechtsorde omver te werpen. Door mensen mee te nemen in dit fictieve, maar mogelijke toekomstscenario, hopen we hun meningen over een daadwerkelijke outgroup te beïnvloeden: niet-westerse vluchtelingen. Alle deelnemers aan ons theaterexperiment werden ondergedompeld in dit verhaal over België. Maar daarbovenop werden ze willekeurig verdeeld over zes verschillende groepen.

Controle – over de grensstreek in Zuid-Limburg

Empathie naar buiten– om empathie op te wekken met vluchtelingen

Tolerantie – een oproep tot tolerantie en omarming van diversiteit

Intolerantie – een intolerante boodschap over vluchtelingen

Empathie naar buiten– om empathie op te wekken met Nederlanders

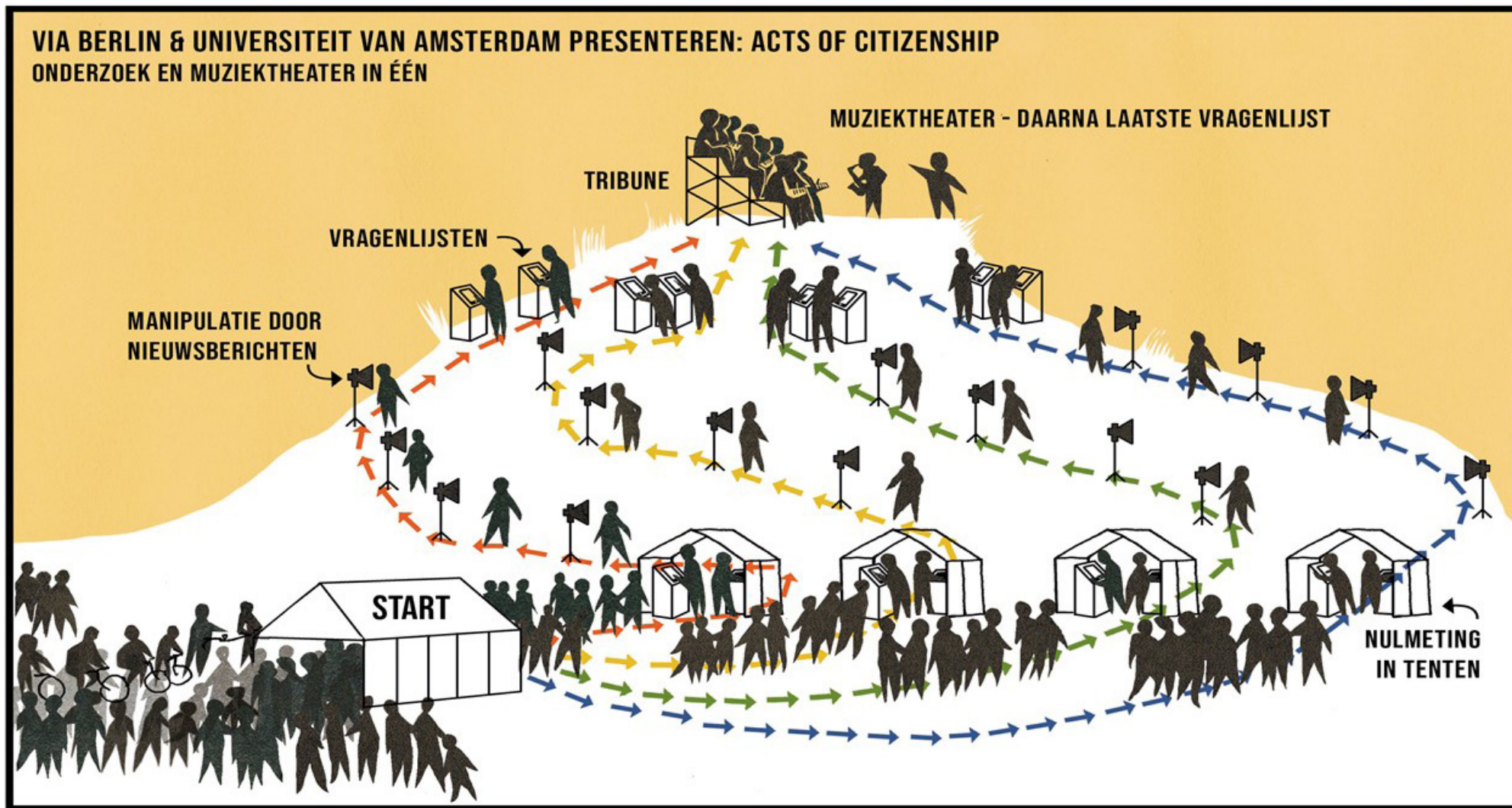
Walging – over de vroedmeesterpad

Iedere groep kreeg een van de eerdergenoemde vijf boodschappen te horen en te lezen. Mensen in de zesde groep kregen een controleverhaal te horen en te lezen. Dit was een verhaal dat niets te maken had met het conflict in België en de gevolgen daarvan, maar ging over wandelingen, streekgerechten en sportverenigingen uit Limburg, bij de grens tussen Nederland en België. Alle verhalen waren verpakt in een nieuwsuitzending op de radio.

De kern van ons experiment was deze: door mensen zowel voor als na deze manipulaties te vragen naar hun gevoelens over verschillende groepen, konden we verschillende vergelijkingen maken. Ten eerste konden we kijken of hun gevoelens veranderd waren als gevolg van de blootstelling aan de genoemde verhalen. Ten tweede konden we vaststellen of deze veranderingen verschilden tussen de verschillende groepen.

HOOFDSTUK 7

HET THEATEREXPERIMENT

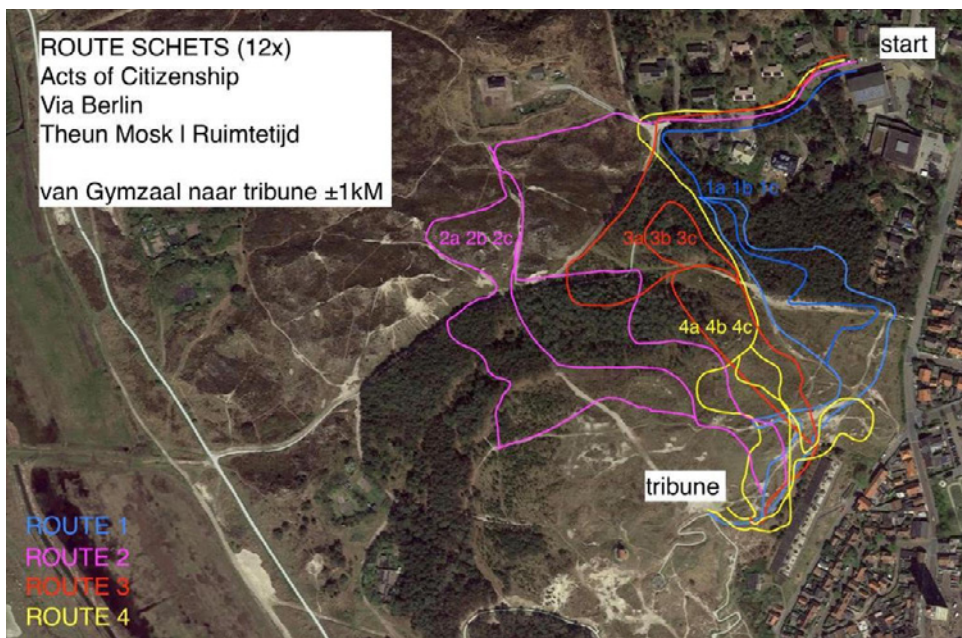

Figuur 2

Figuur 2 vat samen hoe ons experiment eruitzag. Bij onze grote ontvangsttent konden mensen hun fietsen neerzetten en werden de kaartjes gescand. Vervolgens kreeg iedereen een gekleurd polsbandje om (rood, geel, groen of blauw) met een uniek persoonsnummer. Dat nummer was niet te herleiden tot persoonsgegevens, maar was wel noodzakelijk om later alle gegevens op een juiste manier aan elkaar te kunnen koppelen.

De kleuren van de bandjes correspondeerden met vier verschillende routes door de duinen. Mensen kregen willekeurig een kleur toebedeeld. Langs de weg stonden gekleurde pijlen die deelnemers de juiste kant op wezen. En zo begonnen de wandeltocht en het experiment.

Beste bezoeker van Via Berlin,

Welkom bij de voorstelling **Acts of Citizenship**. Met dit project is Via Berlin een intensieve samenwerking aangegaan met de Universiteit van Amsterdam. Dit is een muziektheatervoorstelling én officieel wetenschappelijk onderzoek in één. Hier heeft u al over kunnen lezen. Het wordt u onderweg nogmaals duidelijk.

Hier start **DEEL 1**. U gaat vanaf nu deelnemen aan het officiële wetenschappelijke onderzoek. De uitkomst willen we na het festival met u delen en we vernemen ook graag uw feedback. Daarom vragen wij u hierbinnen na de kaartcontrole uw e-mailadres achter te laten. Daarna krijgt u een polsbandje met een kleur en een uniek nummer en zult u geheel ANONIEM deelnemen. Uw e-mailadres en uw antwoorden worden nóóit aan elkaar gekoppeld.

Na een paar minuten lopen splitsten de routes en na nog een paar minuten arriveerden de deelnemers bij een tweede kleinere tent, het startpunt van hun route (de rode, gele, groene of blauwe route). Er waren vier tenten, eentje op iedere route. In deze tenten lag een aantal tablets waarop mensen een eerste vragenlijst mochten invullen. We vroegen daarin naar sociaal-demografische kenmerken als leeftijd, opleidingstype en gender, maar ook naar politieke opvattingen en zogenaamde 'gevoelsthermometers'. Dit zijn vragen die gevoelens over allerlei verschillende groepen vastleggen.

Voor iedere groep waarin we geïnteresseerd waren, vroegen we deelnemers aan te geven of ze warm (positief) of koud (negatief) tegenover deze groep stonden op een schaal van 1

(zeer koud) tot 7 (zeer warm). De groep waarin we vooral geïnteresseerd waren, was die van niet-westerse vluchtelingen. Na het beantwoorden van de vragen vervolgden de deelnemers individueel en in stilte hun route en startte het verhaal:

U loopt zo een fictieve situatie over België in. We willen u vragen zich zo goed mogelijk in te leven in deze situatie en u voor te stellen dat alles wat u leest, hoort en ziet, ook daadwerkelijk plaatsvindt. Stelt u zich als eerste het volgende voor: de spanningen tussen de verschillende bevolkingsgroepen in België nemen steeds verder toe. Dit leidt ertoe dat de Vlaamse regering een etnisch Vlaams en onafhankelijk Vlaanderen uitroept. Mensen met een niet-westerse-achtergrond, worden tot tweederangsburgers gedegradeerd. Rechts-extremistische groepen beginnen aanslagen te plegen op winkels van mensen met een niet-westerse achtergrond. Steeds meer niet-westerse Vlamingen voelen zich onveilig in dit nieuwe Vlaanderen en besluiten naar Nederland te vluchten.

Onderweg kregen deelnemers op vier plekken vier verschillende items van een radio-uitzending te horen (zie 'manipulaties door nieuwsberichten' in de figuur). Het eerste fragment was een algemeen verhaal over de situatie in België, en was gelijk op alle routes. De daaropvolgende fragmenten verschilden per route en waren afhankelijk van de manipulatie die aan de route was toegeschreven. Mensen konden de tekst niet alleen horen, maar ook lezen op grote borden die naast de luidsprekers stonden.

RADIO LIMBURG Aanhangers van extreemrechts hebben opnieuw een Antwerpse buurt met overwegend niet-westerse Vlamingen aangevallen. Supermarkten zijn geplunderd en meerdere auto's en huizen zijn afgebrand. Dit is al de derde keer dat dit gebeurt sinds de Vlaamse regering twee weken geleden gekozen heeft voor een etnisch Vlaams en onafhankelijk Vlaanderen. De politie grijpt tot nu toe nauwelijks in. De stroom niet-westerse Vlamingen van België naar Nederland zal de komende tijd alleen maar toenemen.

DRIE VOORBEELDEN VAN DE RADIOMANIPULATIE-TEKSTEN OP DE VERSCHILLENDE ROUTES

Empathie naar buiten

RADIO LIMBURG Veel Vlamingen met een niet-westerse achtergrond voelen zich niet meer veilig in de nieuwe Vlaamse staat en zijn ten einde raad. Zij bevinden zich in een situatie die wij ons nauwelijks kunnen voorstellen. Er is in de jonge nieuwe natie geen plek meer voor deze mensen en zij hebben onze hulp hard nodig. Veel Nederlanders vinden het belangrijk dat we deze vluchtelingen opvang bieden, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog; toen heeft Nederland ook één miljoen Belgische vluchtelingen opgevangen. Wie nu uit voormalig België vlucht, moet hier in Nederland ook weer een veilige haven kunnen vinden.

Intolerantie

RADIO LIMBURG Veel mensen vinden dat we een grens moeten trekken. We hebben in Nederland al genoeg problemen en kunnen de vluchtelingen uit voormalig België er niet bij hebben. Als wij al deze mensen uit niet-westerse landen hier gaan opvangen, verraden we onze eigen burgers die het al zwaar genoeg hebben. Wij moeten onze eigen burgers met problemen niet in de steek laten om andermans problemen op te lossen. Wij kunnen niet de hele wereld in ons kleine kikkerlandje opvangen; dat past gewoon niet.

Controlegroep

RADIO LIMBURG De bronnenwandeling in de Voerstreek is uitgeroepen tot mooiste wandeling van Vlaanderen. De Voerstreek is een natuurgebied gelegen tussen de Zuid-Limburgse heuvels en de Ardennen. De Voerstreek is een stukje Vlaanderen in Wallonië. Het is een geliefd vakantie- en wandelgebied met mooie routes door een heuvelachtig landschap met pittoreske dorpjes en dichtbegroeide bossen. De naam van het gebied is ontleend aan de Voer, een zijriviertje van de Maas dat door het gebied stroomt.

MANIPULATIES

Bij iedere voorstelling werden de zes verschillende experimentele manipulaties willekeurig over de vier verschillende routes verdeeld (tijdens iedere voorstelling kwamen er dus altijd maar vier van de zes aan de orde). Als bijvoorbeeld de intolerantieconditie willekeurig was toegewezen aan route rood, waren de fragmenten twee tot en met vier verhalen met een zeer intolerante insteek.

Uiteindelijk waren er achttien voorstellingen en vier routes. Aangezien er zes experimentele condities waren, zou ieder verhaal twaalf keer uitgezonden worden. Mensen liepen rustig de duinen in en hadden alle tijd om goed naar de verhalen te luisteren en de inhoud te laten bezinken.

In het volgende gedeelte komt u op drie plekken tablets tegen. Op deze tablets staan korte vragenlijsten. Beantwoord deze vragen zo eerlijk mogelijk. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Denk niet te uitgebreid na. Vertrouw op uw eerste ingeving. Overleg niet met andere deelnemers. Er staan onderzoekers bij de tablets die u kunnen helpen.

Na het laatste geluidsfragment volgde een tweede plek met tablets waar mensen vragenlijsten konden invullen. Hier stelden we dezelfde 'thermometervragen', zodat we later konden vaststellen of de gevoelens tegenover de verschillende

groepen veranderd waren als gevolg van de verhalen die mensen hadden gehoord. Bij deze 'tablet-stop' stelden we ook vragen over de emoties die mensen hadden gevoeld tijdens het horen en lezen van de boodschappen onderweg.

Na het invullen van deze iets kortere vragenlijst vervolgden mensen hun weg naar de laatste stop: de tribune voor het muziektheatergedeelte. Hier kwamen alle deelnemers weer bij elkaar. Als iedereen zat, begon de voorstelling: Deel 2.

Na afloop werd nog eenmaal een zeer korte enquête met thermometer- en emotievragen afgenomen – deze keer ouderwets met pen en papier, om praktische redenen.

Het laatste onderdeel van Acts of Citizenship, deel 3, was een nagesprek aansluitend op de voorstelling, waarin we onthulden waar mensen daadwerkelijk doorheen waren gegaan. Daar kwam men er pas achter dat er verschil in informatie zat per route en dat wij met die verschillende informatie hadden geprobeerd mensen verschillende kanten op te manipuleren.

HOOFDSTUK 8

REPLICATIESTUDIE

Zoals we verderop in dit rapport zullen zien, vormt het publiek op Oerol geen doorsnede van de Nederlandse bevolking. Om deze reden voerden we een paar maanden na ons onderzoek op Terschelling een online replicatiestudie uit – deze keer op basis van een meer representatieve steekproef (in totaal ongeveer 2.000 deelnemers). De steekproef is getrokken door het bedrijf Dynata. We stelden mensen in deze steekproef dezelfde vragen en lieten ze dezelfde teksten horen en zien, al namen we in deze studie maar vier van de zes experimentele condities mee (empathie naar binnen en walging moesten we om praktische redenen achterwege laten).

De grote kracht van deze replicatiestudie is dat de deelnemers een veel minder homogene groep vormden dan op Oerol. Het grote nadeel is dat deze enquête mensen veel minder sterk onderdompelde in de België-bubbel. In plaats van door de duinen te lopen en de tijd te hebben om te reflecteren, zaten mensen achter hun laptop en klikten ze door de vragen heen. We verwachtten daarom minder sterke effecten dan op Oerol.

HOOFDSTUK 9

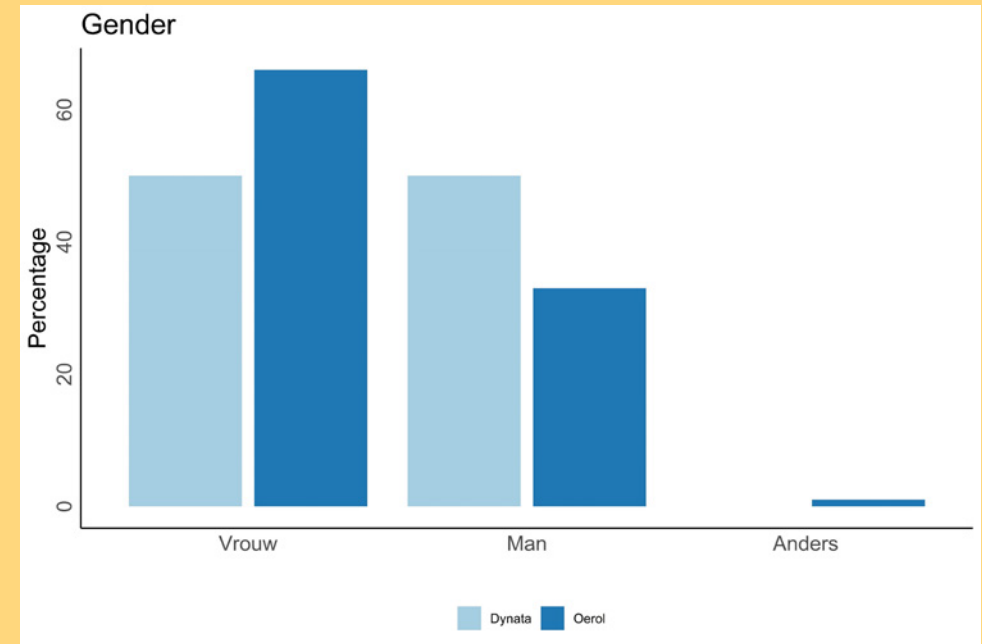
RESULTATEN

In de figuren hiernaast vatten we de belangrijkste resultaten van ons onderzoek samen. We beginnen met een beschrijving van achtergrondkenmerken. Wel willen we met klem benadrukken dat de resultaten nog voorlopig zijn. Het onderzoek is nog niet gepubliceerd in een wetenschappelijk tijdschrift en er kunnen nog zaken veranderen.

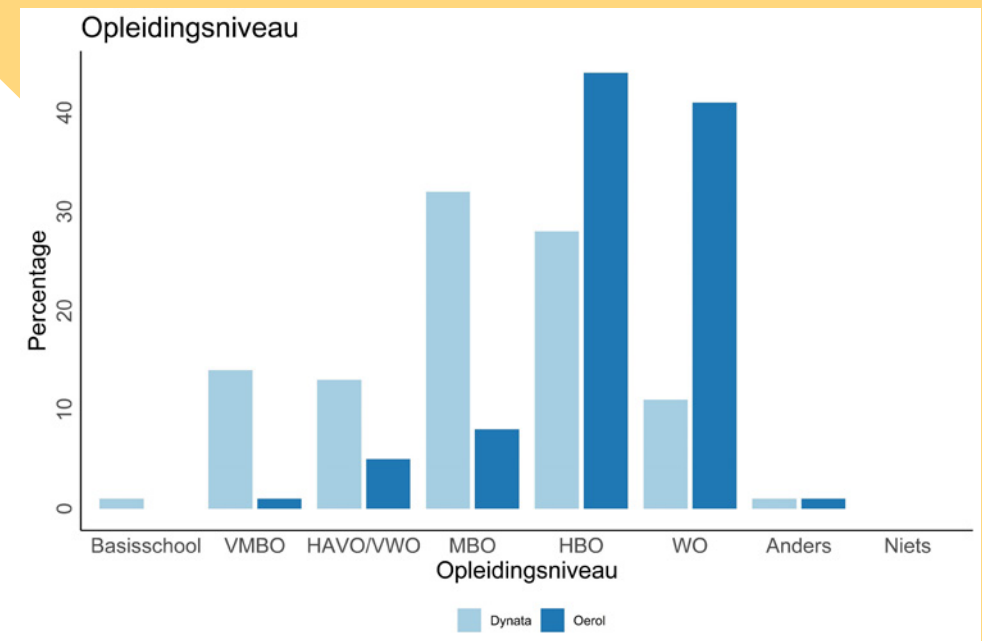
Achtergrondkenmerken

Figuur 3 laat zien hoe de man-vrouw-anders-verhouding eruitziet op Oerol en hoe die zich verhoudt tot de onlinesteekproef (Dynata). Op Oerol identificeert ongeveer 65 procent zich als vrouw en 35 procent als man. Een heel klein percentage identificeert zich op een andere manier. In de online steekproef is de man-vrouwverhouding precies 50/50. Niemand identificeert zich als 'anders'. De conclusie is duidelijk: vrouwen waren oververtegenwoordigd bij onze voorstelling op Oerol.

Hoe zit het met de opleiding van Oerolbezoekers? Figuur 4 laat zien dat meer dan 80 procent van hen een hbo- of wo-opleiding heeft genoten. Om te bepalen of dit veel of weinig is, moeten we dit percentage vergelijken met het percentage uit de onlinesteekproef. Wat blijkt: hier is slechts ongeveer 40 procent hbo- of wo-opgeleid. In plaats daarvan zijn er veel meer mensen met een vmbo-, havo/vwo- of mbo-opleiding dan op Oerol. Ook wat opleidingstype betreft, blijkt de Oerolbezoeker dus af te wijken van de gemiddelde Nederlander.

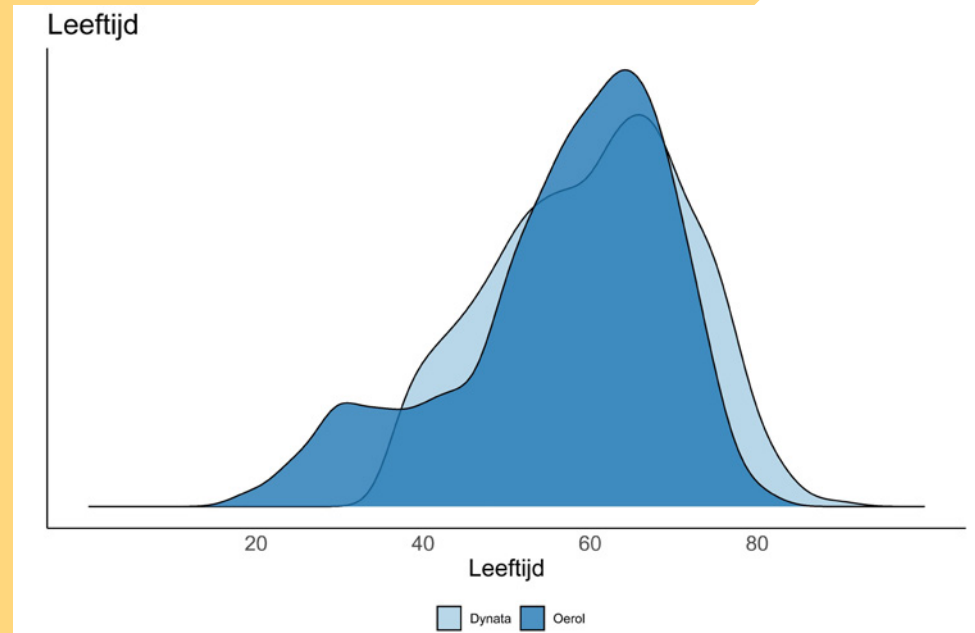
Figuur 3: Gender

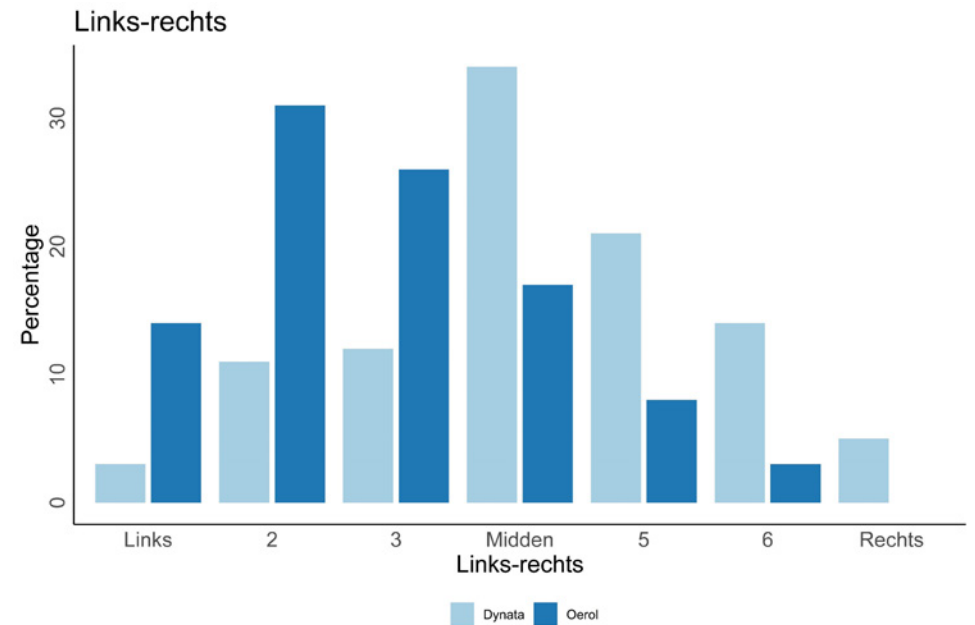
Figuur 4: Opleidingsniveau

In Figuur 5 is de leeftijdsverdeling weergegeven. De piek ligt iets boven de 60 jaar op Oerol en het gemiddelde is 58. Mensen uit de onlinesteeekproef verschillen hier opvallend genoeg nauwelijks van. De twee verdelingen overlappen elkaar in sterke mate: zowel de gemiddelden als de spreidingen rondom die gemiddelden liggen heel dicht bij elkaar. Qua leeftijd was de bezoeker van onze voorstelling dus heel erg gemiddeld.

We hebben deelnemers ook gevraagd om zichzelf op een schaal van zeer links (1) tot zeer rechts (7) te plaatsen (zie Figuur 6). Ongeveer 70 procent plaatst zichzelf aan de linkerkant van de schaal, tegenover iets meer dan 10 procent aan de rechterkant. Als we kijken naar de onlinesurvey, zien we een heel ander beeld: ongeveer 25 procent plaatst zich links tegenover pakweg 40 procent rechts. Ook veelzeggend: op Oerol scoren de meeste mensen een 2 (de op één na meest linkse categorie) en in de onlinesurvey een 4 (precies in het midden). De duidelijke conclusie: op Oerol zijn mensen een stuk linkser dan gemiddeld.

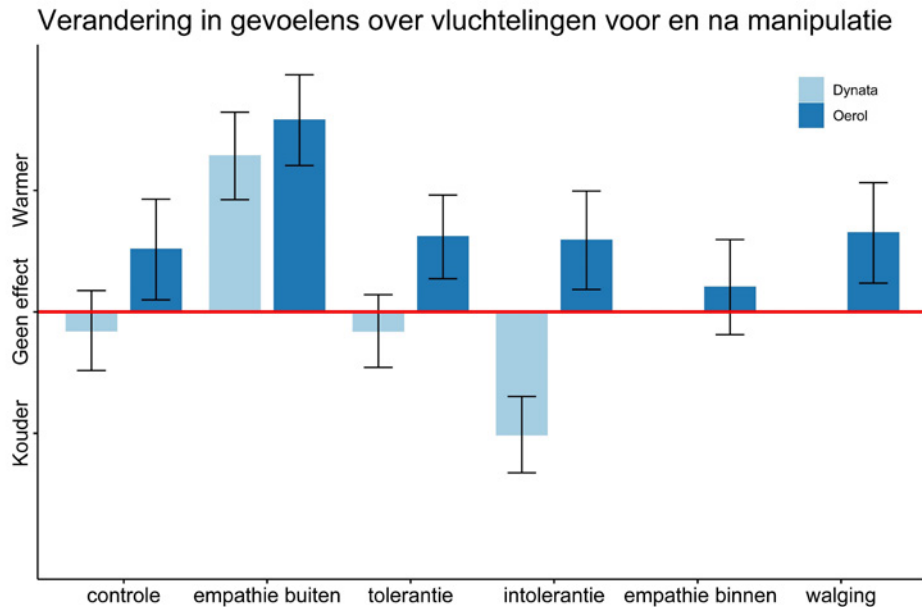

Figuur 5: Leeftijd

Figuur 6: links/rechts-zelfplaatsing

HOOFDBEVINDINGEN

Invoegen Figuur 7 Hoofdbevindingen

Dan nu de hoofdbevindingen van ons onderzoek. Voor we die presenteren, gaan we nog even kort terug naar onze onderzoeksozpet. Van iedere experimentele groep willen we weten of de mensen in die groep warmer of kouder tegenover niet-westerse vluchtelingen zijn geworden. Daarnaast willen we weten of er verschillen bestaan tussen de zes verschillende manipulaties. Nog even ter herinnering: we hebben mensen zowel voor- als nadat ze aan onze verhalen zijn blootgesteld, gevraagd naar hun gevoelens tegenover niet-westerse vluchtelingen. Wij zijn geïnteresseerd in de verschillen tussen deze voor- en nameting. Figuur 7 vat de hoofdbevindingen samen.

Figuur 7: Hoofdbevindingen. De staven geven aan of mensen na de manipulatie warmer (staven boven de rode lijn) of kouder (staven onder de rode lijn) zijn geworden ten opzichte van de voormeting. De verticale lijnen geven de 95

procent-betrouwbaarheidsintervallen weer. Als die niet overlappen met de rode nullijn zijn de verschillen statistisch significant. Op de horizontale as staan de zes verschillende experimentele condities.

Op de verticale as staat aangegeven of mensen warmere of koudere gevoelens over niet-westerse vluchtelingen hebben gekregen. De horizontale rode lijn is de zogenaamde nullijn. Staven onder deze lijn geven aan dat mensen kouder zijn geworden ten opzichte van vluchtelingen, en staven boven deze lijn betekenen dat mensen warmer zijn geworden. Hoe groter de staaf, hoe groter het verschil tussen de meting voor en na de manipulatie.

De verticale zwarte lijnen bij iedere staaf zijn de betrouwbaarheidsintervallen. Deze lijnen geven aan of verschillen statistisch significant zijn. Wat dat precies betekent is ingewikkeld, maar heel simpel gezegd betekent niet-significant geen verschil. Als de verticale zwarte lijnen overlappen met de horizontale rode nullijn, zijn de verschillen tussen de voor- en nameting niet statistisch significant. Als ze niet overlappen met deze lijn, zijn ze dat wel. De donkere staven verwijzen naar de Oerol-studie, de lichtgekleurde naar de online-replicatiestudie.

Laten we ons eerst op de Oerolstudie richten. Het eerste dat opvalt, is dat mensen in alle zes de groepen positiever zijn geworden over niet-westerse vluchtelingen. Alleen in de empathie-naar-binnen-groep is deze verschuiving niet statistisch significant (de verticale lijn overlapt met de horizontale nullijn). Zelfs in de controlegroep is er dus sprake van een significant verschil. Het tweede dat opvalt, is dat de verschuiving in de empathie-naar-buiten-groep sterker is dan in de andere groepen. Ten derde is het opvallend dat behalve de empathie-naar-buiten-conditie geen enkele andere conditie verschilt van de controlegroep – de groep waar we geen enkele verschuiving zouden verwachten. Het lijkt er op dat het nieuws over de situatie in België alleen mensen al positiever heeft gemaakt over vluchtelingen. De empathie-naar-buiten-boodschap heeft dat effect nog eens versterkt, en geen enkele van de verhalen heeft het verzwakt.

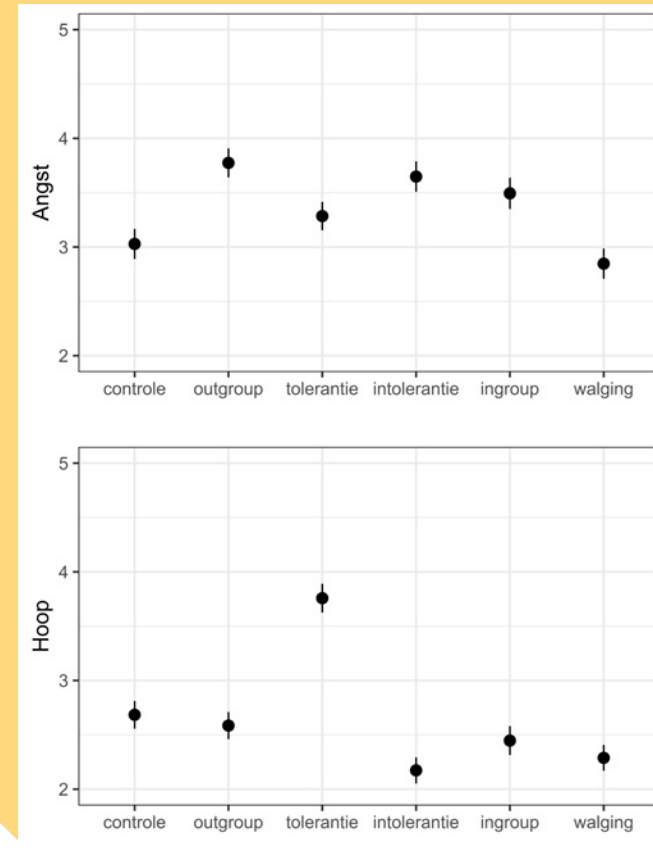
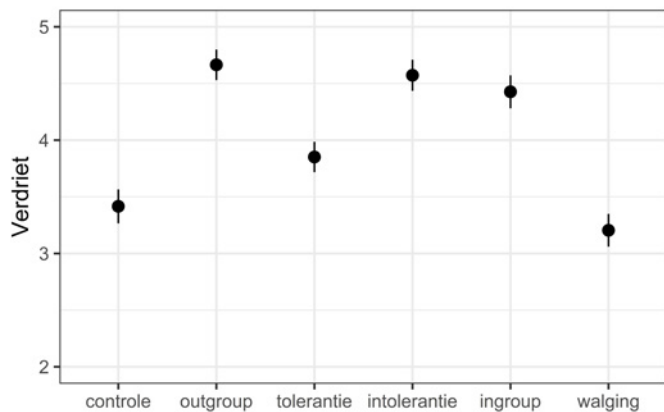
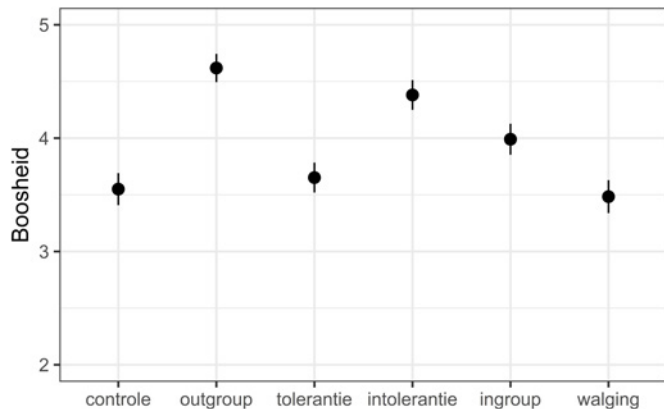
Wat gebeurt er in de online replicatiestudie? Laten we de vier condities die we hier onder de loep hebben genomen één voor één bespreken. In de controlegroep wordt men licht negatiever, maar deze verschuiving is niet statistisch significant. Er is ook net geen statistisch significant verschil met de controlegroep uit de Oerolstudie. In de empathie-naar-buiten-groep lijkt hetzelfde te gebeuren als op Oerol: mensen worden flink positiever over vluchtelingen. De grootte van de verschuiving is ook vergelijkbaar met die op Oerol.

In de tolerantieconditie gebeurt echter iets anders in de onlinestudie. Hier is net als in de controlegroep een heel klein negatief verschil dat niet significant is. Dit staat in sterk contrast met wat er op Oerol gebeurt: daar werden mensen juist positiever. Tot slot de intolerantieconditie: hier worden mensen flink negatiever over vluchtelingen. Deze verschuiving is statistisch significant, en verschilt zeer sterk van wat er op Oerol gebeurde. Waar mensen op Oerol in de tegenovergestelde richting van de intolerantieboodschap bewogen, bewogen deelnemers aan het onlineonderzoek juist met dit verhaal mee. Op de betekenis van deze bevinding komen we later terug.

EMOTIES

Figuur 8 laat zien welke emoties mensen zeiden te hebben gevoeld bij het horen en lezen van de verschillende boodschappen. Het zijn de gemiddelde zelfrapportages per groep met betrekking tot de emoties boosheid (linksboven), angst (rechtsboven), verdriet (linksonder) en hoop (rechtsonder). Let op: het gaat hier dus niet om *veranderingen* in gevoelde emoties. We hebben alleen metingen postmanipulatie en kunnen dus geen vergelijking maken met hoe mensen zich voelden voordat ze de manipulaties kregen te horen en te zien.

Figuur 8: Emoties na de manipulaties

Boosheid werd vooral ervaren door mensen in de empathie-naar-buiten-conditie. Mensen die zijn blootgesteld aan de intolerantieboodschap ervoeren ook meer boosheid dan mensen in de controlegroep, net als deelnemers uit de empathie-naar-binnen-groep. Mensen in de tolerantie- en walgingscondities waren niet bozer of minder boos dan mensen in de controlegroep.

Het beeld is bijna hetzelfde als we kijken naar twee andere negatieve emoties: angst en verdriet. Het belangrijkste verschil met boosheid is dat mensen in de tolerantieconditie ook meer angst en verdriet rapporteerden dan mensen in de controlegroep.

Gemiddeld rapporteerden mensen wat meer boosheid en verdriet en wat minder angst. Vergeleken met de andere groepen werd de positieve emotie hoop in veel sterkere mate gerapporteerd door mensen in de tolerantieconditie. Mensen in de intolerantie- en walgingscondities meldden juist minder hoop te voelen dan mensen in de controleconditie. De resultaten van onze replicatiestudie laten een soortgelijk beeld zien (hier niet weergegeven). Het enige verschil is een patroon dat zich ook op Oerol al voorzichtig openbaarde: de negatieve emoties zijn vooral sterk in de empathie-naar-buiten-conditie.

Vooral de empathie-naar-buiten-boodschap, en in iets mindere mate ook de intolerantie- en empathie-naar-binnen-verhalen, roepen dus negatieve emoties op. Als we dit koppelen aan onze eerdere bevindingen, is het niet ondenkbaar dat deze emoties een belangrijke rol hebben gespeeld bij de veranderingen in opvattingen over niet-westerse vluchtelingen.

HOOFDSTUK 10

POSTTHEATER

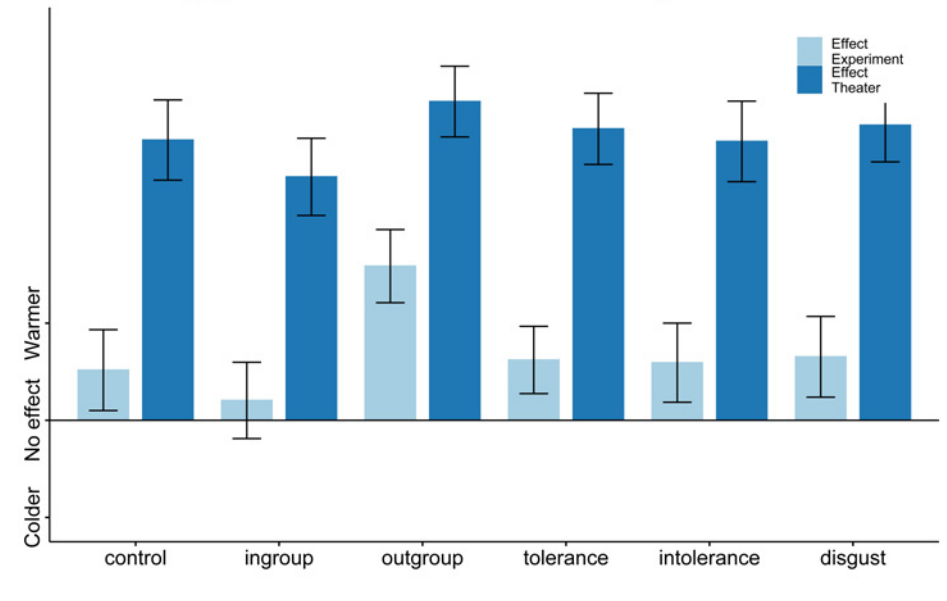
Wat heeft de muziektheatervoorstelling zélf nu gedaan met de deelnemers? De hierboven uitgebreid bediscussieerde manipulaties gaan over verhalen die mensen te horen hebben gekregen. Maar wat gebeurt er als mensen een hele theatervoorstelling te zien krijgen waarin ze gemotiveerd worden zich in te leven in personages en waarin bovendien ontroerende muziek een belangrijke rol speelt?

De theatervoorstelling zelf kan omschreven worden als een moderne tragedie.

Specifiek toont de voorstelling de overwegingen, het klemzitten tussen orders en menselijkheid en het handelen van grenswachten die te maken krijgen met de plotselinge aankomst van niet-westerse vluchtelingen en met een overheid die tot nader order de grenzen sluit. Een belangrijke rol in het verhaal wordt gespeeld door een anonieme groep vluchtelingen die steeds groter wordt en dichterbij komt. Een van hen speelt een belangrijke rol in de dramatische ontknopning van het verhaal. De kijker wordt (impliciet) aangemoedigd zich in de personages in te leven.

Figuur 8: Emoties na manipulaties. De staven geven aan of mensen na de manipulatie warmer (staven boven de rode lijn) of kouder (staven onder de rode lijn) zijn geworden ten opzichte van de voormeting. De verticale lijnen geven de 95 procent-betrouwbaarheidsintervallen weer. Als die niet overlappen met de rode nullijn zijn de verschillen statistisch significant.

Verandering gevoelens voor niet-Westerse immigranten

Figuur 9: Posttheaterbevindingen

In Figuur 9 vergelijken we de veranderingen in gevoelens over niet-westerse vluchtelingen ten opzichte van de nulmeting voor de manipulaties. Dit resulteert in een staafdiagram met twee staven per conditie. De eerste lichtblauwe staaf geeft telkens het verschil weer in gevoelens tussen de meting voor de experimentele manipulaties en die daarna. Dit zijn dezelfde staven die ook in Figuur 7 zijn weergegeven. De donkerblauwe staaf daarnaast geeft het verschil weer tussen die eerste meting (dus voor de manipulatie) en de meting na de muziektheatervoorstelling. Deze figuur laat ook in één oogopslag zien of de effecten van de theatervoorstelling groter of kleiner zijn dan die van de experimentele manipulaties.

De resultaten zijn overduidelijk: in alle condities worden mensen warmer tegenover niet-westerse vluchtelingen. Niet alleen wanneer we de posttheatergevoelens vergelijken met de nulmeting, maar zeker ook als we de veranderingen vergelijken met de verschuivingen als gevolg van de experimentele manipulaties.

De effecten van de theatervoorstelling zijn vele malen groter. Het is onmogelijk om vast te stellen waardoor dit precies komt; daar is verder onderzoek voor nodig. Maar het lijkt aannemelijk dat het te maken heeft met de 'onderdompelingskracht', *de immersiveness* van de muziektheatervoorstelling. Een aangrijpende tragedie met indrukwekkende muziek en herkenbare personages doet waarschijnlijk meer met mensen dan korte en feitelijke radioboodschappen.

Figuur 9: Posttheaterbevindingen. De staven geven aan of mensen na de manipulatie warmer (staven boven de rode lijn) of kouder (staven onder de rode lijn) zijn geworden ten opzichte van de voormeting. De verticale lijnen geven de 95 procent-betrouwbaarheidsintervallen weer. Als die niet overlappen met de rode nullijn zijn de verschillen statistisch significant.

HOOFDSTUK 11

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Empathieverhalen lijken vooroordelen over *outgroups* te verminderen. Dat is één van de hoofdconclusies van dit onderzoek. Boodschappen die erop gericht zijn empathie met vluchtelingen te stimuleren, doen hun werk: ze zorgen er inderdaad voor dat mensen positiever worden over deze groep. Bovendien blijkt uit aanvullende analyses (niet in dit rapport weergegeven) dat ons empathie-naar-buiten-verhaal mensen niet negatiever maakt over andere groepen. Niet over Nederlanders, en ook niet over andere groepen, zoals coronaontkenners of boze boeren. Empathie is dus *geen* zero-sumverschijnsel: het lijkt er niet op dat meer empathie voor de ene groep automatisch leidt tot minder empathie voor andere groepen.

Het andere verhaal waarvan we verwachtten dat het een positieve impact zou hebben op vooroordelen, sorteerde minder effect. Ons tolerantieverhaal, waarin de boodschap centraal stond dat het respecteren en waarderen van diversiteit onze samenleving versterkt, leidt niet tot veranderingen in de gevoelens van mensen.

Waarom werkt het empathie-naar-buiten-verhaal wel en tolerantie niet? Die vraag is lastig te beantwoorden op basis van onze resultaten. We vermoeden dat het te maken heeft met de rol die emoties spelen in deze verhalen. Verhalen die empathie oproepen met groepen die het zwaar hebben, leiden tot sterkere negatieve emoties dan rationele tolerantieverhalen die afstandelijker zijn en het maatschappelijke belang van diversiteit benadrukken. Onze resultaten bevestigen deze lezing. Al moet er wel bij worden aangetekend dat de tolerantieboodschap veel sterker dan alle andere verhalen gevoelens van hoop oproept.

Mensen zijn emotionele wezens, zeker ook als het gaat om maatschappelijke en politieke vraagstukken. Sociale wetenschappers hebben lang geprobeerd om opinievorming en menselijk gedrag te verklaren aan de hand van rationele modellen. Volgens deze modellen zouden mensen hun ideeën ontwikkelen en hun gedrag bepalen door rationeel te handelen. Dat de rede zo'n belangrijke rol speelt in de sociale wetenschappen is niet zo gek. De klassieke filosofen uit het oude Griekenland benadrukten al dat emoties buiten de deur gehouden moesten worden als het om belangrijke politieke kwesties ging. De rede moest volgens hen centraal staan, niet de onderbuik. Inmiddels weten we echter dat emoties wel degelijk een hoofdrol spelen in bijvoorbeeld onze opinievorming en in ons stemgedrag. Een verhaal waarin de emotionele band met een bepaalde groep centraal staat (de empathie-naar-buiten-boodschap) slaat daarom misschien beter aan dan een meer rationeel en abstract verhaal dat het belang van maatschappelijke diversiteit centraal stelt (het tolerantieverhaal).

Een tweede opvallende bevinding uit ons onderzoek is het grote verschil tussen Oerol en de onlinestudie met betrekking tot de intolerantieboodschap. Op Oerol werden mensen die met dit negatieve verhaal over vluchtelingen werden geconfronteerd juist positiever over deze groep. Waarschijnlijk is er hier sprake van een zogenaamd backlash-effect. Het radicaal-rechtse geluid in deze boodschap roept zo veel afkeer op dat mensen niet met het verhaal meebewegen, maar juist de andere kant op gaan, en positiever in plaats van negatiever worden over vluchtelingen. In de onlinereplicatie-studie gaat het effect echter diametraal de andere kant op. Mensen die de intolerantieboodschap horen en zien worden niet positiever, maar negatiever (en ook *flink* negatiever) over vluchtelingen. Hier lijken mensen de teneur van de boodschap dus juist te volgen.

De grote vraag is hoe dit verschil verklaard kan worden. Wij zien twee mogelijkheden. De eerste is dat het een gevolg is van verschillen in steekproefsamenstelling. We hebben al gezien dat mensen op Oerol vaker vrouw zijn, hogeropgeleid zijn en zichzelf als een stuk linkser omschrijven dan de mensen uit de onlinesteekproef. Zou het kunnen dat de impact van de intolerantieboodschap anders is bij deze mensen? Dat kunnen we niet helemaal uitsluiten, maar er zijn aanwijzingen die suggereren dat dit niet het geval is. Aanvullende analyses laten namelijk zien dat positiever worden over vluchtelingen na het zien van de intolerantieboodschap bij zowel linkse als rechtse Oerolgangsters plaatsvindt. In de onlinesteekproef worden niet alleen rechtse mensen negatiever over vluchtelingen na het zien van deze boodschap. Linkse mensen bewegen net zo goed deze kant op.

De tweede mogelijke verklaring voor het verschil tussen de Oerol- en onlinestudie is dat het door de omgeving komt, door de specifieke omstandigheden op Oerol. We hebben hier geen hard bewijs voor, maar het is goed denkbaar dat mensen op Oerol veel meer zijn ondergedompeld in het verhaal over België dan mensen die thuis achter hun laptop zaten. Op Oerol liepen mensen door de bossen en duinen en hadden ze ruim de tijd om wat ze hoorden en zagen te laten bezinken en er op te reflecteren. Het hele verhaal werd bovendien echt in een theatersetting aangeboden. In de onlinesurvey was dit niet het geval. Het lijkt waarschijnlijk dat Oerolbezoekers veel meer in het verhaal zijn getransporteerd dan de onlinedeelnemers.

Mogelijk was er op Oerol sprake van een soort empathische buffer, gecreëerd door de setting van het experiment en de theatercontext. Door deze buffer zijn deelnemers in bijna alle groepen positiever over vluchtelingen geworden. Alleen de informatie over het conflict in België zelf lijkt dit effect al gesorteerd te hebben. In de onlinereplicatie-studie was deze buffer er niet. Alleen in de empathie-naar-buiten-groep is men daar positiever geworden over vluchtelingen.

Onze derde kernbevinding sluit aan bij deze lezing. De muziektheatervoorstelling was, afhankelijk van de specifieke conditie, twee tot wel vier keer sterker in het terugdringen van vooroordelen dan ons experiment. Dat er een sterk effect is, verbaasde ons niet. Maar dat het zó sterk zou zijn hadden we niet verwacht. Wat de precieze oorzaak is, is voer voor vervolgonderzoek. Hoe dan ook legitimeert deze bevinding wel al een voorlopige conclusie over de rol van theater in onze samenleving.

Het lijkt erop dat theater een belangrijk middel kan zijn bij het terugdringen van vooroordelen en maatschappelijke polarisatie. Naast dat het vermakelijk, ontroerend en leerzaam kan zijn, kan theater dus ook een belangrijke maatschappelijke rol spelen en zelfs onze liberale democratie versterken.

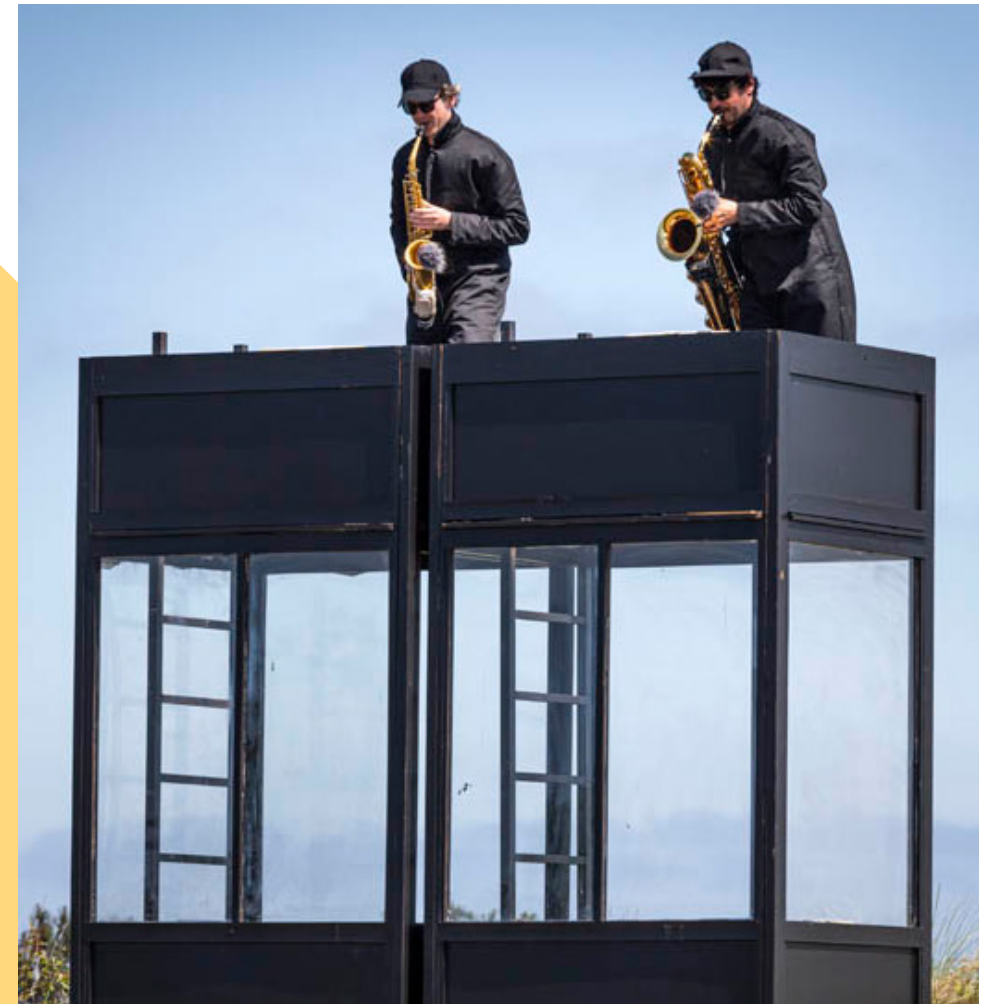
Paul van Tongeren

Denker des Vaderlands tot april 2023, emeritus hoogleraar wijsgerige ethiek aan de Universiteit van Nijmegen, Leiden en Leuven, schrijver en columnist. Vanuit de wijsgerige ethiek reflecteert Van Tongeren op dilemma's die gaan over de vraag: wat is juist handelen? In de rol van Denker des Vaderlands denkt hij vanuit de filosofie mee over allerlei maatschappelijke onderwerpen. Maar hoe kunnen we juist blijven handelen in een tijd waarin de crises zich alsmaar lijken op te stapelen?

“Wat bij mij sterk naar boven komt bij dit project is de rol van taal. Het maakt uit welke woorden we waarvoor gebruiken. Er is een verschil tussen een gesprek, een bespreking of een aanspreking. We spreken over of tegen, maar zelden mét elkaar. Wat gebeurt er als we mét vluchtelingen spreken? Met één concrete vluchteling? Of als we met iemand in gesprek gaan die er anders over denkt? Wat zijn hun verhalen? Hoe kunnen we ons daarin verplaatsen? In die overdenkingen en in het opzoeken van nabijheid, zou wat mij betreft een antwoord kunnen zitten. Het lost de vluchtelingen crisis niet op, maar is wel een bijdrage aan een betere omgang ermee.

Wat namelijk kenmerkend is aan ons huidige levensgevoel is het van crisis. We leven in een tijd waarin de crises zich lijken op te stapelen: de klimaatcrisis, COVID-19-crisis, Oekraïne crisis, energiecrisis, migratiecrisis. Grote thema's waar terecht zorgen om zijn. We moeten alleen oppassen dat we ons in de beleving van die problemen niet verliezen in het aantal en de omvang ervan. Dat we passief worden, omdat het allemaal te groot is om te kunnen bevatten, laat staan op te kunnen lossen. Dat kan ons een machteloos gevoel geven en cynisch maken: “We kunnen er toch niks aan doen, dus ik ga er niet aan beginnen.” Het is ook een enorme opgave om een antwoord te vinden op de vraag hoe we uit de migratiecrisis komen. Die vraag is te

groot, dat kunnen we niet zomaar. Maar we kunnen wel iets. We kunnen kleine stapjes zetten. In gesprek met de ander en in je eigen leven kijken naar de mogelijkheden die je wel hebt. Heb je weleens een asielzoeker gesproken? Crises en maatschappelijke problemen zullen zich blijven voordoen. Tegenover de grootsheid en ‘overweldigendheid’ kunnen we nabijheid en inleving zetten. Als we accepteren dat het leven onvolmaakt is en we onvolmaakt zijn in het oplossen daarvan, zullen we zien dat kleine stapjes wel degelijk een bijdrage leveren aan het oplossen van of omgaan met een probleem.”

CREDITS

Dit onderzoek is tot stand gekomen met medewerking van Via Berlin, Universiteit van Amsterdam en Oerol Festival.

Concept

Dagmar Slagmolen, Debby Gerritsen, Matthijs Rooduijn

Onderzoeksteam Hot Politics Lab, Universiteit van Amsterdam

- Interdisciplinaire Sociale Wetenschap
- Amsterdam Institute for Social Science Research, programmagroep Challenges to Democratic Representation
- Amsterdam Centre for European Studies

Matthijs Rooduijn

Debby Gerritsen

Gijs Schumacher

Bert Bakker

Maaïke Homan

Chistian Pipal

Isabella Rebasso

Diamantis Petropoulos Petalas

Ruby Dunkes

Muziektheatergezelschap VIA BERLIN

Creatives

Tekst – Dagmar Slagmolen, Joep van der Geest, Rachida Lamrabet

Regie – Daniel 't Hoen, Dagmar Slagmolen, Joep van der Geest

Choreografie – Pim Veulings

Assistent choreografie – Lotte Pierik

Spel – Dagmar Slagmolen, Joep van der Geest, Reinout Bussemaker

Componist/altsaxofonist – Peter Vigh

Sopraansaxofonist – Lars Niederstrasser

Baritonsaxofonist – Juani Palop

Bassaxofonist – Xavier Oruesagasti, Eva van Grinsven

Sonoloog – Wouter Snoei

Vlaamse stem vluchteling – Hanne Struyf

Radiostem – Hans Smit

Crew

Geluidsontwerp – Robert van Delft

Kostuumontwerp – Dieuweke van Reij

Assistent kostuums – Sanne Oostervink

Scenografie en lichtontwerp – Theun Mosk

Assistent decorontwerp en realisatie – Marjolijn Brouwer

Stagiaire decorontwerp – Maija Zegele

Creatief technische ontwikkelaar – Cas Dekker

Technische realisatie robotwagen – Merijn Versnel

Productieleiding – Kim Eldering, Juliska Retra

Productieassistentie – Trisha Gruters, Maaïke Moors

Technisch producent – Siemen van der Werf

Assistent technisch producent – Sietse van der Wal

Techniek – AJ ten Napel, Martijn Nieuwenburg

Begeleiding studenten in het veld – Ilja Geelen

Muzikaal adviseur – Rosa Arnold

Onlinemarketing – Barbara Croes

Zakelijk leider – Daniëlle Kersten

Mentoren van de studenten van de Universiteit van

Amsterdam Lisa van Boetzelaer, Salem Abbink, Diane Kim, Jona Thuils

Met heel veel dank aan de studenten politicologie en sociologie van de Universiteit van Amsterdam

Kerem Aktoluğ, Alkim Belevi, Quinty Boer, Piotr Breedveld, Zhora Burkett, Aurélie Daws, Agatha Delledonne, Jamila Enanaa, Francis de Groot, Paula Haerle, Maria Kuipers, Lianne de Leeuw, Eden Marchenko, Annemaartje van Minnen, Gabriele Mittermair, Eva Ottenbros, Maartje Paauw, Jesslin Padmos, Josie Paech, Gabriela Perez, Jobeleen Perez, Hanna Planteijdt, Poppy Reed, Bas de la Rie, Merle Clara Riebandt, Sinem Sahin, Pim Schreiber, Isabel Schulz, James Sin, Ruby Solheim, Kim Sowa, Meda Stankevičiūtė, Femke Streefkerk, Paula van Triest, Ines Trujillo, Bor van Zeeland